

ABDULLA ULUG'OV,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari nomzodi*

TAFAKKUR ODAMI

Annotatsiya: Maqolada Asqad Muxtor she'rlari, roman, qissa, hikoya, drama, maqolalari xususida to'xtalangan. Yozuvchi asarlari markazida davr o'zgarishlari va inson taqdiri masalasi muhim o'rin tutgani tahlillar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Asqad Muxtor, she'r, roman, qissa, hikoya, drama, maqola.

Abstract: The article focuses on the poems, novels, short stories, dramas, and articles of Asqad Muxtor. Based on the analysis, it is shown that the changes in the era and the issue of human destiny occupy an important place in the center of the writer's works.

Keywords: Asqad Muxtor; poem, novel, short story, drama, article.

O'zbekiston xalq yozuvchisi Asqad Muxtor (1920 – 1997) ko'p qirrali ulug' ijodkor edi. Bu jihatdan uni na tengdoshlari va na keyingi adabiy avlod vakillarining hech biri bilan taqqoslab bo'lad. Asqad Muxtorni avvalgi adabiy avlod namoyandaligidan faqat Oybekka qiyoslash mantiqqa muvofiq keladi. Chunki u xuddi "Navoiy" romani muallifi singari iste'dodli shoir, zabardast nosir, mohir dramaturg, o'tkir tarjimon, zukko adabiyotshunos, benazir muharrir, yosh ijodkorlarning g'amxo'r ustoz va dono rahbar-arbobdir. Asqad Muxtor shaxs sifatidagi olami, insoniy fazilatlar, qalamkash sifatidagi mehnatsevarligi, oilaparvarligi va yana ko'pgina xislatlariga ko'ra Oybekka o'xshaydi. U xuddi Oybek domla singari ijodining serqirraligi, mazmundorligi va salmoqdorligi jihatidan tengdoshlaridan ham, o'zbek adabiyotining keyingi avlod vakillaridan ham ancha ustun turadi. Oybek domlani o'zidan keyingi adabiy avlod vakillari "ustoz" deb bilgani singari o'tgan asr 50-yillaridan so'ngra ijod maydoniga qadam qo'yganlar ham Asqad Muxtorga zamonaviy o'zbek adabiyotining muhtasham chinorlaridan biri sifatida qaraydi. Chunki u o'zining salkam oltmish yillik ijodiy faoliyati davomida doim zamonaviy o'zbek adabiyotining oldingi safida turib, turli janrdagi badiiy barkamol asarlari hamda noyob tashkilotchilik-rahbarklik faoliyati bilan adabiy jarayondagi ijobiy o'zgarishlar manzarasini belgilashga salmoqli hissa qo'shdi. Asqad Muxtor dastlabki asarlaridan biri "Po'lat quyuvchi" dostoni (1947)dan boshlab, yuksak insonparvarlik hislariga yo'g'rilgan she'rlarida ham, hayot haqiqati aks ettirilgan hikoya, qissa, roman, dramalarida ham turmush voqeligini gavdalantirish va inson obrazini yaratish borasida tadrijiy tarzda o'sib, yuksalib bordi. Barcha zamonlarda hamma odamlar uchun birday manfaatli adabiy-falsafiy o'y-fikrlar mujassam "Yosh do'stlarim" va ayniqsa, "Tundaliklar"ida esa u o'zini mutafakkir-donishmand inson ekanini ochiq-ravshan namoyon qildi. Mutafakkir-donishmand insonlarning fikri, qarashlari esa hech qachon qarib, eskirib, iste'molga yaroqsiz bo'lib qolmaydi. Chunki jamiki moddiy va ma'naviy ne'matlarga o'z ta'sirini o'tkazib, yemirib ado qiladigan Vaqt Asqad Muxtor singari mutafakkir-donishmandlarning insoniyatning olis va yaqin o'tmishdagi turmush tajribalariga asoslangan, serg'alva zamonning ziddiyatli o'zgarishlarini o'zida jamlagan mulohaza va xulosalarini hamisha e'zozlab ardoqlaydi. Odamlar esa ularni o'zlari uchun Haqni tanish, hayot mazmunini anglab, inson bo'lib yashash dasturi qilib oladi. Kitobxon muallifning "Tundaliklar"ini, she'riy va nasriy asarlarini mutolaa qilayotganida beixtiyor Asqad Muxtor har qanday muammoning yechimiga

kalit topib bera oladigan donishmanddir. Dunyoda u javob bera olmaydigan savol bo'lmasa kerak, degan o'yga boradi. Chunki Asqad Muxtor barcha mulohazalarini aql tarozisiga solib, o'lchab ko'rsatadi, hayotsevarlik va insonparvarlik hissi balqib turgan teran xulosalarini turli hodisalarni o'zaro taqqoslashlar asosida taqdim qiladi. Shu bois uning she'rlari, hikoya, qissa, roman, drama, tarjima va turli mavzudagi mazmundor maqolalari so'z san'ati tobora qadrsizlanib borayotgan hozirgi globallashgan zamonda ham adabiyot insoniyat uchun mislsiz murabbiy ekani, u barcha san'atlarning asosi sifatida bashariyat ma'naviyati poydyevori bo'lib turgani, adabiyot o'tmishda bo'lgani singari bugungi kunda ham, istiqbolda ham bashariyat uchun chinakam madadkor, birdan-bir xaloskor bo'lib qolishi to'g'risida so'zlab turibdi.

Taniqli sharqshunos, filologiya fanlari doktori, professor Temur Muxtorov: "Men dadamning yig'laganini atigi birmarta—Oybek vafot etganidako'rganman" degan (Asqad Muxtor zamondoshlari xotirasida. — Toshkent: "Ma'naviyat", 2003. — 200 b. — 184-bet). Bu esa "Chinor" romani muallifi "Qutlug' qon", "Navoiy"ning ijodkori bilan ruhan-ma'nan juda yaqin bo'lganidan, uning shaxsiga va ijodiga chin dildan mehr bilan qaraganidan darak beradi. Oybek o'z asarlarida tarixiy haqiqatni va davr ijtimoiy hodisalarini barcha murakkabliklari bilan aks ettirgani, Asqad Muxtor ham she'r, dostonlari, roman, qissa, hikoya, dramalari, dolzarb muammolarga bag'ishlangan maqolalarida voqelikni ta'sirchan ifoda qilgani ham ana shu haqiqatni tasdiqlaydi.

Ulug' shoir Rauf Parfi Asqad Muxtorga "jahon miqyosidagi eng madaniyatli adibimiz" deb ta'rif bergan va: "Asqad Muxtor ijodiyoti ko'zgusida avliyo Zardushtiy, Konfutsiy, Dao, Muhammad alayhissalom, Iso alayhissalom, Bahouddin Naqshband ta'limotlarining badiiy savlati yuz ko'rsatadi. Bu in'ikos u yoki bu darajada bo'lishidan qat'i nazar, Inson va insoniylik, Inson baxti uchun kurash g'oyasi bilan sug'orilgandir" deb ta'kidlagan (Asqad Muxtor zamondoshlari xotirasida. — Toshkent: "Ma'naviyat", 2003. — 200 b. — 169-bet).

"Sabr daraxti" muallifining ushbu e'tirofi ham "Asqad Muxtor — donishmand-mutafakkir" degan fikrni tasdiqlashga xizmat qiladi. Rauf Parfi hech bir ijodkorga bunday baho bermaganini esa barcha yaxshi biladi. Yoki G'afur G'ulom "Hurmatli ukam Asqadga" degan sarlavha qo'yib, unga she'r bag'ishlagani, 1947-yilning 17-noyabrida bitilgan ushbu to'rtlikda: "Shoirlik nima-yu, zargarlik nima, // Seni ham o'ziga tortdi bu hunar. // Olmos poralarni zarrin ipga ter, // Boshing Surayyoga bo'lsin barobar" deyilgani, Asqad Muxtor yigirma yetti yoshligidayoq ulug' shoirning ishonchini qozonib, uning ana shunday muborak tilagiga muyassar bo'lgani ham "Chinor" romani muallifi ijodi davrning dolzarb muammolarini qamrab olgani, u she'riy, nasriy asarlari va dramalarida zamondoshlarining yorqin obrazini gavdalandirganidan kelib chiqadi (O'sha manba. — 3-bet). Yoki Mirtemirning: "Asqad Muxtor, hech mubolag'asiz, yirik san'atkordir. U ham shoir, ham hikoya va romannavis, ham nazariyachi, ham tarjimon, ham publisist, ham arbob... Asqad Muxtor hikoyalari va romanlari o'qigulik, o'ylatgulik, esda qolgulik, ta'sirli va hayotiy. Asqad qahramonlari bir-biriga o'xshamaydilar va o'zganing choponiga zor emas..." degan so'zlari Asqad Muxtorning ijodiy merosi "axborot bo'roni" ichida qolgan bugungi kunda ham, insoniyat xavotirlanib qarayotgan istiqbolda ham har tomonlama o'rganishga, mufassal va mukammal tarzda tekshirishga munosibligini isbotlaydi (O'sha manba. — 3 — 4-betlar).

Yoki Said Ahmadning: "Asqad Muxtor kitoblarining qahramonlari — juda jiddiy odamlar. Ular fikr qiladigan, jamiyat taqdirida katta rol o'ynaydigan qahramonlardir. Asqad bir romanini "Davri mening taqdirimda" deb atadi. Menimcha, bu nom uning hammam kitoblari uchun umumiy sarlavha bo'lishi mumkin. "Opa-singillar", "Tug'ilish", "Bo'ronlarda bordek halovat...", "Chinor" romanlarining qahramonlari taqdirida butun bir davr nafasi gurkirab turadi" degan fikri ham Asqad Muxtor ijodiy merosini o'rganish ijtimoiy hayot keskin o'zgarib borayotgan, adabiyot va san'atga nisbatan bepisand munosabat kuchayib ketayotgan hozirgi tezkor davrda milliy madaniyatimizni boyitishga, umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlashga, milliy o'zlikni teranroq

anglashga, zamondoshlarimiz tafakkurini o‘stirib, dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qilishini bildiradi (O‘sha manba. – 11-bet).

Asqad Muxtor ijodiy merosining bunday hayotbaxsh ta’siri uning asarlari mantiqning mustahkam mezonlariga asoslangani tufayli yuzaga keladi. Shu bois allomaning she’riyati ham, nasriy asarlari, turli mavzudagi mazmundor maqolalari ham nafaqat hozirgi davrning, balki kelgusi zamonlarning ham talablariga to‘la muvofiq keladi. U tarjima qilgan asarlar esa nafaqat adabiyotimiz, balki madaniyatimiz ravnaqiga qo‘shilgan bebaho hissa bo‘lib qolaveradi.

His-tuyg‘u odamzod tabiatida qanchalik katta, keng, muhtasham “maydon”ni ishg‘ol qilgan bo‘lmasin, uning turmush tarzi barcha zamonda mantiq mezonlariga asoslanadi. Chunki insonning vujudida hayvoniy xususiyatlar mavjudligi, kishilik jamiyatining hamma davrdagi holati xuddi shuni taqozo etadi. Asqad Muxtorning barcha asarlarida esa mantiq ustuvorlik qiladi. Bu mantiq inson tabiati xususiyatlarini, u yashaydigan jamiyatning tartib-talablarini va ular o‘rtasidagi murosasiz kurash manzaralarini o‘zida mujassamlashtiradi. Alloma adibning asarlari, avvalo, o‘zining xuddi shu jihatiga ko‘ra uning ustozlari hamda tengqurlarining ijodidan alohida ajralib turadi.

Asqad Muxtorning foto suratlari ham, yozgan asarlari ham u donishmand-faylasuf inson bo‘lganidan darak beradi. Kishi uning kitoblardagi, gazeta-jurnallar sahifasidagi rasmlariga ko‘zi tushganida beixtiyor o‘ychan, mahzun bo‘lib qoladi va negadir ich-ichidan o‘ziga o‘zi “Shu paytgacha nima ishlar qildim? Qanday yashadim?..”ga o‘xshash savollar bera boshlaydi. Bu savol-javob jarayoni juda og‘riqli kechsa-da, odam o‘zi to‘g‘risida, umuman, hayot haqida ancha haqiqatlarni anglab yetadi va avval sezmagan, e’tibor qilmagan narsa-hodisalari bag‘rida behad ko‘p sir-sinoat, jumboq yashirin ekaniga ishonchi ortib, ajablanib qoladi. Shuning barobarida, o‘zining oqizligi, nochorligidan ich-ichidan uyalib ketadi. Asqad Muxtorning gazeta-jurnallar, kitoblardagi surati, she’r, hikoya, qissa, romanlari, “Yosh do‘stlarimga” kitobi va, albatta, “Tundaliklar”i o‘z o‘quvchilarining fikrlashini ulg‘aytirib, ularning dunyoqarashini teranlashtiradi. Ular, eng muhimi, kishini fikrlashga, mushohada yuritishga undaydi, muammoning boshqalar payqamagan, sezmagan jihatlariga diqqatni qaratadigan odamlarning so‘zini tinglashga, ularning mulohazalarini eshitishga undaydi. Chunki Asqad Muxtor o‘z asarlarida odamlardan: “Yodimda, taxminan o‘n besh yil// burun // Bir bemor do‘stimdan olgandim xabar// Dilida qolibdi bir soatlik// gurgung// Uchrashsak: eslaydi hozirga qadar// Men ham quvonaman duch// kelganda u, // Bilaman – ko‘nglida yaxshi gapi// bor// Har soat taqdiri qo‘limizda-yu, // Kimlar qay biridan shunday minnatdor?” deb so‘raydi (Muxtor A. Tanlangan asarlar: She’rlar, nasriy asarlar. – Toshkent: “Sharq” 2020. – 736 b. – 61-bet).

O‘z-o‘zidan ayonki, har qanday odam bunday haqli savol oldida, albatta, dovdirab qoladi. Mantiqiy fikrlash qobiliyati kuchli kishilar esa doim o‘ziga ham, boshqalarga ham shunga o‘xshash savollar beradi. Bunday kishilar Asqad Muxtor aytganidek, “yaproqni kitobday o‘qigani, qalbida bulbullar sayragani, oyga qarab turib, ko‘zi yoshlangani” bois o‘ziga va o‘zgalarga shu kabi savollarni berishdan to‘xtamaydi (O‘sha manba. – 30-bet).

Asqad Muxtor asarlari satrlaridan sizib chiqqan, adibning she’rlari, hikoya, qissa, roman, drama va maqolalarini mutolaa qilish chog‘ida ko‘ngilda tug‘ilgan savollar chuqur mantiqiy asosga ekanligi va hayot bilan uzviy bog‘liqligi tufayli kishining his-tuyg‘ulari va ong-tafakkuriga ta’sir o‘tkazib, uning didi, saviyasini o‘stiradi. Asqad Muxtor asarlari “Adabiyot – insonshunoslik. So‘z san’ati – hayot darsligi. Chunki u odamga o‘zini va dunyoni tanitadi” degan ta’riflar shunchaki balandparvoz so‘zlar emas, ayni haqiqat ekaniga chin isbot bo‘la oladi. Alloma adabiyot har bir odam o‘ziga berilgan umrning ma’no-mohiyatini idrok etib, inson bo‘lib yashashi uchun zarur asos ekani, u bashariyatga ulug‘ hayotbaxsh ta’sir ko‘rsatib kelganini e’tiborga olib: “Sen odamzodni shunday ulg‘aytding, // Kuchga to‘ldirding sen uning qalbini” deb ta’kidlagan (O‘sha manba. 31-bet).

Asqad Muxtorning bosiq, vazmin mantiqiy mushohadaga asoslangan she'riyati u yashab, ijod qilgan jo'shqin va murakkab davrning dolg'alarini eslatadi. Adibning nasriy asarlari, dramalari va maqolalarida ham shu davrning haqqoniy manzarasi aks etadi. Ularda har bir so'z keng qamrovli ma'no kasb etib, inson qalbidagi ziddiyatlardan, zamonaning qarama-qarshiliklarga to'la murakkab jarayonlaridan xabar beradi. Asqad Muxtorning she'rlari o'z zamonasining yangroq shoirlari she'rlaridan farqli holda, hayot bayramlardan iborat emasligi, unda hamisha ezgulik va yovuzlik kurashi kechishi, turmush odamlarga goh quvonch, goh tashvish taqdim etib, ularni tez-tez dovdiratib, shoshirib qo'yishidan so'zlaydi. Ularda teran mantiqqa asoslangan mulohazalar porlab ko'rinib, kishini o'ziga o'zi savol berib, o'zi bilan munozara qilishga majbur etadi.

Azaldan ayonki, ijodkor she'r yoki hikoya bitar ekan, birinchi navbatda, o'zining ko'rib-kechirganlariga tayanadi. U lirik qahramonning kechinmalari, personajlarning ichki dunyosi, orzu-intilishlarini qalamga olar ekan, albatta, o'zining hayotiy tajribasi, muayyan paytdagi ruhiy holati, kayfiyatidan kelib chiqadi. Bir so'z bilan aytganda, badiiy asarda, u qaysi janrda ekanligidan qat'i nazar, muallifning tarjimai holi, shaxsi, uning saviyasi, didi, dunyoqarashi aks etadi. Asqad Muxtor she'rlari va nasriy asarlarida, drama va maqolalarida, aksariyat ijodkorlardan farqli holda, turmush hodisalari haqida axborot, ma'lumot bermaydi. U barcha yozganlarida qisqa-qisqa chiziqlarda, aniq harakatlarda lirik qahramonning, personajlarning ichki olamini butun murakkabligi bilan ochib ko'rsatadi.

O'zbekiston xalq shoiri Mirtemir: "Asqad she'rlaridagi yetuklik va yuksak didga chinakam havas qilaman" degan (Asqad Muxtor zamondoshlari xotirasida. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2003. – 200 b. – 5-bet). U "Opa-singillar", "Tug'ilish", "Chinor" singari mashhur romanlar muallifi she'riyatiga maftunligi boisini: "Asqad Muxtor she'rlari shunchalar rang-barang, dilkash, ziyobaxsh va quvnoq. She'rda ham Asqadning o'z yo'sini, o'z uslubi, o'z dastxati, o'z shavkati, o'z zahmati – qisqasi, o'zligi yaqqol. Oz va lekin soz. Asqad she'rlari tinch va limmo-lim, lekin tagi tug'yonlik ko'klam soylaridek tabiiy, purhikmat, kuchli va jozibali. Asqad she'rlarida obrazlar siyqalik illatidan xoli. Asqad tili – chinakam poeziya tili. Asqad so'z xazinasiga ega qalamkashlardan. Chertib-chertib, chinniday jarang bergan so'zlardan silliq va har qaysisi o'z o'rnida zarur g'isht qo'ya oladi" deb izohlagan (O'sha manba. – 4-bet).

"Chinor", "Opa singillar", "Tug'ilish", "Davri mening taqdirimda", "Bo'ronlarda bordek halovat...", "Buxoroning jin ko'chalari", "Kumush tola", "Jar yoqasida chaqmoq" yoki "Insonga qulluq qiladurmen", "Fano va baqo", "Chodirxayol", "Ko'ktosh", "Arvoh" zamonaviy o'zbek nasrining yorqin namunalari qatorida turadi. Asqad Muxtorning ushbu asarlarisiz o'tgan asr o'zbek adabiyotini tasavvur etib bo'lmaydi. Shunday bo'lsa-da, adabiyot ahli Asqad Muxtorning she'riyatiga alohida ehtirom bilan qaraydi. Masalan, qayd qilinganidek, o'zbekning buyuk shoiri Mirtemir "Asqadning she'rlaridagi yetuklik va yuksak didga chinakam havas qilaman" degan bo'lsa, O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov: "Asqad Muxtorning she'riyati, u qadar silliq va ravon tuyulmasa ham, o'ziga xos ohang va jilosi bor, ko'p silliq va ravon she'rlardan ham ko'ra dilbarroq, samimiyroq, teran va falsafiy mushohadaga moyilligi bilan ajralib turadi" deb e'tirof qilgan (O'sha manba. – 35-bet). Erkin Vohidovning "u qadar silliq va ravon tuyulmasa ham" degan so'zlari Asqad Muxtor she'rlarining o'ziga xos jihatiga aniq "tashxis" bo'lish barobarida, uning she'rlari keng o'quvchilari jamoatchiligi o'rtasidagi, omma orasida Abdulla Oripov, Erkin Vohidov yoki Muhammad Yusuf she'rlari kabi e'tibor qozonmaganligi sababini tushuntirib beradi. Asqad Muxtorning "99 miniatyura", "Quyosh belanchagi", "Sizga aytar so'zim" she'riy to'plamlari zamonaviy o'zbek she'riyatidagi o'sish-o'zgarishlar manzarasini belgilab bersa-da, kitobxonlar ularga "Tilla baliqcha", "Munojot"ni tinglab..." (Abdulla Oripov), "O'zbekim", "Inson", "Nido" (Erkin Vohidov) muallifining she'rlariga qiziqqanichalik qizg'in munosabatda emasligini barcha yaxshi biladi. Shunday bo'lsa-da, adabiyot ahli Asqad Muxtor she'rlarini o'zbek she'riyatidagi

alohida katta hodisa sifatida e'tirof qiladi. Shu o'rinda Abdulla Oripov va Erkin Vohidov "xalq shoiri", Asqad Muxtor hamda Rauf Parfi "shoirilar shoiri" degan qarash chuqur asosga ega ekani ayonlashadi. Bu "99 miniatyura" muallifi o'z she'rlarida hayot hodisalari vazminlik, osoyishta ohangda ma'lum qilib, ulardan kutilmagan, juda teran xulosa chiqarishi bilan belgilanadi. Rauf Parfi ushbu haqiqatni, yuqorida qayd etilganidek, "Asqad Muxtor ijodiyoti ko'zgusida avliyo Zardo'shtiy, Konfusiy, Dao, Muhammad alayhissalom, Iso alayhissalom, Bahouddin Naqshband ta'limotlarining badiiy savlati yuz ko'rsatadi" deb ifodalagan. U "Asqad Muxtor XX asr o'zbek-turk dunyosini butun fojialari-la, butun parvozlari-la mujassam qilgan buyuk adibdir" deb ta'kidlagan (O'sha manba. – 169-bet). Adabiyotshunos, adib va tarjimon Mahkam Mahmud Andijoniy esa Rauf Parfi shunday deb ulug'lagan bu serqirra ijodkorning juda samarali kechgan faoliyati xususida fikr bildirib, uni: "Asqad Muxtor XX asr jadid ma'rifatchilari Ismoil G'aspirali, Zakii Validiy To'g'on, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori, Ibrat, Xislat, Tavallo ijodiy mersini biluvchi va qadrllovchi, Ovro'po va jahon adabiyoti xazinalaridan xabardor, nasri falsafiylik va insonparvarlik bilan yo'g'rilgan, shoirligi nasridan ham balandroq, Sofokl va Shekspir asarlarini qoyillatib tarjima qilgan katta san'atkor" deb ardoqlagan (O'sha manba. – 124-bet). O'zbekiston xalq yozuvchisi Pirmqul Qodirov serqirra ijodkor sifatida zamonaviy o'zbek adabiyoti ravnaqiga bebaho hissa qo'shgan bu qalam zahmatkashi faoliyatiga: "Opa-singillar", "Tug'ilish", "Davr mening taqdirimda", "Chinor" romanlari va ular bilan bir davrda yozilgan "99 miniatyura" kabi she'riy kitoblar Asqad Muxtor ijodida nazm bilan nasr ajib bir uyg'unlikda rivojlanib borganini ko'rsatadi. "Davr mening taqdirimda" romani "uch fasl dostoni" deb atalishi bejiz emas. Bu roman, ayniqsa, uning birinchi qismi, she'rga yo'g'rilgan dostondek o'qiladi... Asqad akaning shoirlik talantiga oid bir qancha taassurotlarimni maxsus aytgim keladi. "Chetdan yashiroq ko'rinadi" deganlaridek, men kabi nasrnavisga balki she'riy uslub aniqroq sezilar. "Po'lat quyuvchi"dan boshlab, "99 miniatyura" va eng keyingi "Sizga aytar so'zim" to'plamigacha Asqad Muxtor poeziyasining yil sayin kuchga to'lib borgani, takrori yo'q bir uslubiy o'zgachalik quyuvqlashib, tiniqlashgani menga yaxshi mayi nobning yillar o'tgani sari sifati oshib borishini eslatadi. Adibning romanlarida ham men uning shoirlik ovozi eshitib turaman. Shuning uchun Asqad aka romanchilikka ham shoir bo'lib kirib kelgan, asr, davr muammolarini, eng avvalo, epik bir shoirning ko'zi bilan ko'radi, deb o'ylayman. "Opa singillar", "Chinor" – yozuvchi ijodining juda yuksak bosqichlari ekani shubhasiz. Adib bu yuksakliklarga ham, avvalo, o'zining shoirlik qanotlari bilan ko'tarilgandek tuyuladi. O'z uslubi va ijodiy ovozidagi shoirlik jarangini qator-qator romanlar yozganidan keyin ham yo'qotmaydigan yozuvchilar kam bo'ladi. Asqad aka ana shunday nodir yozuvchilardan ekanini uning so'nggi o'n yillikda yozgan she'rlari isbot qilib turibdi" deb baho bergan (O'sha manba. – 43-bet).

Said Ahmad, Pirmqul Qodirov, O'tkir Hoshimov kabi yozuvchilarning Asqad Muxtor ijodi, uning she'riyati to'g'risidagi bu kabi mulohazalari zaminida ularning Asqad Muxtorning shaxsiga samimiy hurmati, mehri barobarida, ularning she'r qadri va ahamiyatini, shoirlik noyob, nodir qobiliyat, she'riyat yuksak san'at ekanini chuqur his etishi turadi.

Qalam ahlining yuqorida iqtibos qilib keltirilgan e'tiroflaridan ular shoir, adib, dramaturg, tarjimon, muharrir, rahbar Asqad Muxtorni zamonaviy o'zbek adabiyotining olijanob siymosi, ajoyib inson, nodir ijodkor sifatida e'zozlashi, hurmat qilishi ayon bo'ladi. "99 miniatyura", "Quyosh belanchagi", "Sizga aytar so'zim" to'plamlaridagi she'rlar, "Po'lat quyuvchi", "Mangulikka daxldor" dostonlari, roman, qissa, hikoya, drama, tarjima va maqolalari Asqad Muxtor shunday e'zoz va ehtiromga munosib nodir iste'dod ekanidan guvohlik beradi. Zamonaviy o'zbek she'riyati jahondagi istalgan xalqning she'riyati bilan bemalol bellashib, g'olib bo'la oladigan darajaga ko'tarilishida, albatta, Asqad Muxtorning chuqur falsafaga, o'tkir mushohadalarga asoslangan, bag'riga nozik his-tuyg'ular, teran kechinmalarni jo qilgan she'rlari salmoqli hissa bo'lib qo'shilgan.

O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimovning: "Asqad Muxtor talay yetuk romanlari, qissalari, hikoya va dramatik asarlari bilan tarixga kirgan adib. Ustozning roman va hikoyalari haqida soatlab gapirish mumkin. Men uning she'riyatiga hamisha havas bilan qaraganman. Buning sababini tushuntirish ancha mushkul. Gap shundaki, Asqad Muxtor she'riyati boshqa ustozlarimiznikidan keskin farq qiladi. Asqad akaning she'rlarini tez o'qish mumkin emas. Asqad akaning she'rlarini baqirib o'qish mumkin emas. Deklamatsiya qilish mumkin emas. Bu she'rlarni juda osoyishta, aslo shoshilmasdan, ichki ritmikasinini topib o'qish kerak. Ularni, hatto, birovga o'qib berish ham qiyin va nazarimda, buning keragi ham yo'q. Bu she'rlarni har kim alohida, o'zi uchun, iloji bo'lsa, tanho qolganida o'qisa, g'alati holat ro'y beradi. Siz qandaydir sirli olamga kirib qolgandek bo'lasiz. Satrlar o'zidan o'zi nurlanib ketayotganga o'xshaydi. Ularda qandaydir osoyishta dard bor. Qismatning ko'p past-u balandini ko'rgan donishmand odamning hayot haqidagi xulosalari, teran falsafasi bor. Biroq falsafa sizga yangilik bo'lib ko'rinmaydi. Shoir sizga nimanidir o'rgatmaydi, nimagadir da'vat etmaydi. Bu tuyg'ular, bu xulosalar o'zingizniki. Ular haqida siz ham o'ylagansiz, siz ham iztirob chekkansiz. Faqat ular qalbingiz va ongingizda qaytadan yangilanadi. Yangilanib, sizni larzaga soladi... O'n yildan keyin ularni yana o'qisangiz, tag'in hayajonlanasiz va hayot ma'nisi haqida o'yg'a tolasiz. Haqiqiy san'at asari, haqiqiy badiiyat degan shu bo'lsa kerak" degan so'zlari adabiyot ahli bebaho inson, zahmatkash ijodkor Asqad Muxtorning shaxsi va ijodiga yuksak hurmat bilan qarashi, uni "muhtaram ustoz" deb e'zozlashining boisi nimada ekanligini bilib olishga, buning sababini tushunib yetishga imkon beradi (O'sha manba. – 37-bet).

Har bir odam yoshi, ijtimoiy ahvoli, kasb-koridan qat'i nazar, doim ohangdor tovushni yoqtiradi. Chunki inson tabiatan shunday yaratilgan. Qo'shiq, ashula o'zida musiqa ohanglarini mujassamlashtirgani bois kishilarning diqqat-e'tiborini darhol jalb etadi. Ma'no-mazmuni juda sayoz nazm namunalari ham musiqa bastalab, qo'shiqqa aylantirilganida odamlarni o'ziga mahliyo qiladi. Odamlar qo'shiq kuylaganida sermazmun hikmatli so'zlar, eng zarur pand-nasihat, o'git, da'vat, chaqiriqlarga ham quloq solmaydi. Chunki musiqaning jarangdor ohanglari ularning ong-shuurini to'laligicha egallab, yaxshi-yomon to'g'risida o'ylab, fikrlab, mushohada yuritishiga yo'l qo'ymaydi. Ohang, ovoz daf'atan his-hayajon qo'zg'ab, qalbni quvonchga to'ldiruvchi va aksincha – qayg'uning domiga uloqtiruvchi qudratli vosita ekani qo'shiqda, she'rda, voizlarning nutqida yaqqol namoyon bo'ladi. Asqad Muxtorning she'rlari G'afur G'ulom, Hamid Olimjon yoki Abdulla Oripov, Erkin Vohidov she'rlari singari jarangdor musiqiy ohangga ega bo'lmasa-da, teran ma'no-mazmunni ifodalagani bilan diqqatni jalb etadi. Ular o'zining xuddi shu jihati bilan qo'shiqchi shoirlarning she'rlaridan behad baland turadi. Chunki Asqad Muxtorning she'rlari miyaga zarur ozuqa-quvvat bo'lib quyulib, kishining ong-tafakkuri sarhadlarini kengaytiradi.

Aksariyat shoirlarning she'rlarida his-tuyg'u, kechinmalar bayon etiladi. Ularda voqelik romantik tarzda aks ettirilgani bois ehtirolar ifodasi ustuvorlik qiladi. "99 miniatyura", "Quyosh belanchagi", "Sizga aytar so'zim" to'plamlaridagi she'rlarda esa, ulardan birmuncha farqli holda, lirik qahramonning holati, kayfiyati, o'y-fikrlari mantiq qoliplariga muvofiq qalamga olinadi. Asqad Muxtorning she'rlari xuddi shu xususiyatiga ko'ra boshqa qalamkashlarning yozganlaridan alohida ajralib turadi. Ulardagi mulohazalar mustahkam mantiqqa asoslangani tufayli odam va olam to'g'risidagi ajoyib falsafiy lavhaga o'xshab ko'rinadi. Ushbu lavhada dunyoda kechayotgan ijtimoiy hodisalarga, kishilarning kundalik turmushiga, ularning o'zaro muomala-munosabatiga teran nigoh bilan qaraydigan donishmand insonning o'y-kechinmalari aks etadi. Ziyrak o'quvchi Asqad Muxtor asarlarida diqqat qaratilgan muammolar markazida odamlarga cheksiz mehr va yuksak ishonch bilan qaraydigan, insonning bunyodkorlik mehnatini qadrlaydigan ulug' ijodkor turganini, albatta, payqaydi. "99 miniatyura", "Quyosh belanchagi"ni mutolaa qilganlar, "Chinor", "Davri mening taqdirimda" yoki "Buxoroning chin ko'chalari"ni o'qiganlar Asqad Muxtor

odamlarga boshqa qalamkashlar aytmagan mazmuni teran, hech qachon eskirmaydigan ko'p yangi fikrlarni taqdim etganini anglab yetadi. Ular shu asnoda "Davri mening taqdirimda" muallifi ana shunday xususiyatga ega, aql-zakovat nuriga yo'g'rilgan, erkin va teran fikrga asoslangan, umumbashariy mohiyatga ega milliy qadriyatlarni ulug'lagan serqirra ijodi, jo'shqin faoliyati bilan zamonaviy o'zbek adabiyoti ravnaqiga salmoqli hissa qo'shganini idrok etishadi va Asqad Muxtor globallashib, insoniyat "axborot bo'roni" ichida qolgan bugungi kunda ham, kelgusi zamonlarda ham har jihatdan ibrat olishga, havas qilishga arzigulik ajoyib inson, zahmatkash ijodkor bo'lganini bilib olishadi.

Asqad Muxtorning ijodiy merosi uning bilim doirasi benihoya keng bo'lgani, u o'tmish voqeligi va zamonasi hodisalarini, odamlarning tabiati, fe'l-atvorini zo'r ishtiyoq bilan o'rgangani, uning "u qadar silliq va ravon tuyulmaydigan, lekin o'ziga xos ohang va jiloga ega" she'rlari, ijtimoiy davr murakkabliklari diqqat markaziga qo'yilgan, boshqa yozuvchilarning asarlaridan tamoman farq qiladigan roman, qissa, dramalari, turli mavzudagi ko'plab maqolalari zaminida doimiy mashaqqatli mehnat turgani, u mehnatga chin dildan samimiy muhabbat bilan qaragani, astoydil ishtiyoq bilan muttasil ijod qilganini ayon etadi. Qolaversa, bu zahmatkash ijodkorning ism-sharifida ham bir hikmat ko'rinadi. Chunki "asqad" arabcha so'z bo'lib, "o'ta baxtiyor, baxtli, saodatmand bola" (Begmatov E.A. O'zbek ismlari ma'nosi: (Izohli lug'at). – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – 608 b. – 37-bet); "muxtor" esa "tanlangan, saylangan yoki erki o'zida bo'lgan, mustaqil, erkin" ma'nosini bildiradi (O'sha manba. – 264-bet).

G'afur G'ulom, Mirtemir, Pirimqul Qodirov, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov kabi ulug' ijodkorlar yuksak hurmat-ehtirom bilan qaragani, asarlari dunyoning ko'plab xalqlari tiliga tarjima qilingani, Xayriddin Sultonov, Erkin A'zam, Abdulla Sher singari o'nlab taniqli yozuvchi, shoirlar uni o'zlariga "ustoz" deb bilgani, asarlari millionlab kitobxonlarning ixlos va ishonchini qozongani u chindan ham baxtli, saodatli inson ekanini tasdiqlasa, asarlari adabiyotdagi an'anaviy qoliplarga ko'p-da mos kelmasligi, boshqa qalamkashlarning yozganlaridan har jihatdan alohida ajralib turishi, chunki u she'rlari, roman, qissa, hikoya, dramalari, maqolalarini allaqanday majburiyat tufayli o'zini zo'rlab, zo'riqib, majburlab, bo'g'ilib emas, balki o'zini erkin, ozod qo'yib, savqitabiiy ilhom bilan bitganini bildiradi. Bu esa uning ism-sharifiga ham muayyan darajada aloqadorligiga ishora bo'lib ko'rinadi. Ulug' ijodkorning "Sizga aytar so'zim" va boshqa to'plamlaridan joy olgan "u qadar silliq va ravon tuyulmaydigan, lekin o'ziga xos ohang va jiloga ega" she'rlardagi misralarning pishiq-puxta ishlangani, ularda har bir so'z o'z o'rniga qo'yilgani, roman, qissa, drama va maqolalardagi mustahkam mantiqqa asoslangan, mazmuni teran mulohazalar Asqad Muxtor tug'ma tafakkur odami bo'lgani, u turmushda ko'rib-kechirganlari, eshitib bilganlariga, o'qigan kitoblariga hech qachon befarq, loqayd qaramagani, ular to'g'risida muttasil mushohada qilib, o'ylanib yurgani va chiqargan xulosalarini boshqalarga yetkazish istagida qo'liga qalam olib, yozganlarining matni ustida astoydil qunt va ixlos bilan ter to'kib mehnat qilganini ayon etadi.

Asqad Muxtorning inson va ijodkor sifatida butun umr adabiyot ahli va millionlab o'quvchilarning cheksiz minnatdorligi va samimiy hurmatiga sazovor bo'lishining boisi avvalo shundadir. Uning bebaho ijodi va samarali ijtimoiy faoliyati ko'rinmasdan, bilinmasdan turib, ming-minglab kishilarning ong-tafakkuriga ta'sir o'tkazib, ularning turmush to'g'risidagi tasavvurini teranlashtiradigan zalvorli salmoqqa ega ekani kelgusi zamonlarda ham, albatta, e'tirof etiladi. Shunday bo'lishiga ishonsa, shundan umid qilsa bo'ladi.

"Sizga aytar so'zim"dan ham, muallifning boshqa she'riy to'plamlaridagi she'rlardan ham, roman, qissa, hikoya, drama va maqolalaridan ham adabiyotning insonlar jamiyatidagi ahamiyatini teran anglagan, ijtimoiy turmush hodisalarini chuqur tahlil qiladigan, "inson" degan jumboqning sir-sinoatlarini bilishga intiladigan ulug' ijodkor qarab turadi. U ushbu asarlarida o'quvchilarini

xudbinlik illati, manfaatparastlik kasalligi, amal-mansab egallash istagi, hokimiyatparastlik xuruji alohida bir odamni xarob qilishi barobarida, butun bir millatni ayanchli ahvolga solib, gullab-yashnagan mamlakatni tanazzulga eltishi to‘g‘risida o‘ylantiradi. Chunki u she‘riy, nasriy asarlarida odamlar hayotidagi fojeiy holatlarni juda sodda uslubda, tushunarli tarzda chizib beradi. Masalan, “Qo‘r” she‘rini: “Urush yillarini siz bilmaysiz, // Hech qaytib kelmasin u chog‘lar. // Nonni qo‘ying, gugurt ham yo‘q edi, // O‘chib qolar edi o‘choqlar. // Kechin tezak yoqib, tikilib kulga, // Jindek qiya ochib mo‘rini. // Men o‘choq boshida mudrab o‘tirar edim, // Tonggacha saqlay deb qo‘rini” deb boshlaydi (Muxtor A. Tanlangan asarlar: She‘rlar, nasriy asarlar. – Toshkent: “Sharq” 2020. – 736 b. – 63-bet). U “Tundaliklar”ida: “Biz nimaiki yozsak, kimdandir iqtibos olamiz. Falon donishmand bunday degan, falon klassik unday degan... Ulug‘larning “aforizm”larini butun-butun kitoblar holida nashr etamiz. Vaholanki, ularning ko‘pi allaqachon hech qanaqa “suyanchiq”qa muhtoj bo‘lmagan, hammaga ma‘lum oddiy haqiqatlar. Bu didaktik konservatizm original tafakkur rivojiga xalaqit bermaydimi? Men ulug‘larga qarshi emasman, ammo o‘z fikrlash salohiyatimizni ham ishga solishimiz kerak-da! “Ulug‘lar aytgan” deb oddiy haqiqatlarni maqola va kitoblarimiz, shiorlarimizda takrorlayveramizmi? “Sof havo hammamizga kerak!” deb hech kim alvonlarga katta qilib yozib qo‘ymaydi-ku!” deydi (O‘sha manba. 722-bet). Tafakkur odami bo‘lgan adib “Chodirxayol” hikoyasida esa fikrlamaslik, o‘zicha mulohaza yuritmaslik, kingadir qulday itoat etib, ergashib umrguzaronlik qilish insonni aqliy, ma‘naviy majruh etib, oxir-oqibatda, uni ayanchli ahvolga solib qo‘yishini ko‘rsatib beradi. “Chodirxayol” Asqad Muxtorning nasriy asarlari ham xuddi uning she‘rlari kabi boshqa ijodkorlarning yozganlariga o‘xshamasligi, ulardan har jihatdan o‘zgacha bo‘lib ajralib turishiga yorqin misol bo‘la oladi. “Insonga qulluq qiladurmen”, “Fano va baqo” yoki “Taqdir kimning qo‘lida?”ni Abdulla Qahhor, G‘afur G‘ulom, Said Ahmadning hikoyalari bilan aslo taqqoslab bo‘lmaydi. Bu yozuvchilarning yozganlarida nima deyilmoqchiligi ochiq-oydin ayon bo‘lib turadi. Asqad Muxtorning nasriy asarlari esa xuddi uning she‘rlari singari tag ma‘noga to‘la bo‘ladi va o‘ylantirib, mahzun qilib qo‘yadi.

“Tundaliklar”dagi birgina: “Vaqt inson hukmida emas. U – Ollohning mulki. Shuning uchun sudxo‘rlik (qarz berib, foiz evaziga kun ko‘rish) haromdir. Zero, sudxo‘r vaqtni (o‘ziga tegishli bo‘lmagan narsani) sotadi” degan fikr ham “Asqad Muxtor – chin donishmand. U – tafakkur odami” deyish uchun yetarli asos bo‘la oladi.

“Opa-singillar”, “Tug‘ilish”, “Davri mening taqdirimda”, “Chinor” yoki “Qoraqalpoq qissasi”, “Buxoroning jin ko‘chalari” kabi nasriy asarlar, “Po‘lat quyuvchi”, “Yanga”, “Yevropada qolgan qabrlar”, “Qo‘r” singari zamonaviy o‘zbek she‘riyati durdonalari “Asqad Muxtor – o‘z davrining badiiy ifodachisi, hassos musavviri” deyishga undaydi. Hayot hodisalarini haqqoniy aks ettirish va muayyan zamon va makondagi inson obrazini badiiy gavdalandirish esa barcha davrda ijodkorlar uchun ham qarz, ham farz sanaladi. Chunki ularda XX asrning ziddiyatli voqeligi va shu murakkab zamonda yashagan odamlarning qarama-qarshiliklarga to‘la qalb manzarasi aks etadi. Ana shu asosga ko‘ra “Chinor”, “Yevropada qolgan qabrlar”, “Qo‘r” muallifini o‘z davrining badiiy solnomachisi desa bo‘ladi. U ijodining ana shu ajoyib xususiyatiga ko‘ra avvalgi adabiy avlod namoyandalari, tengqurlari va adabiyotimiz maydonida keyin ot surib, javlon urgan qalamkashlardan alohida ajralib turadi. Asqad Muxtor ijodiy faoliyatining zamonamiz uchun qimmat va uning kelgusi asrlardagi ahamiyati avvalo shu bilan belgilanadi. Uning adabiy merosida Sharq va G‘arbning bebaho badiiy-ilmiy tafakkuridan chinakamiga ilhom olgan hamda undan juda samarali ijodiy bahramand bo‘lgan shoir, adib, tarjimonning yorqin qiyofasi ko‘rinadi. Asqad Muxtorning o‘ziga xos noyob ijodiy olamini uning teran mantiqqa asoslangan donishmand dunyosi – tafakkur odami ekanligi yaxlit birlashtirib turadi. Shuning uchun “Opa-singillar”, “Tug‘ilish” muallifining asarlarini davrning ilg‘or fikrli kishilari hamisha alohida qiziqish bilan o‘qishadi. Bu ulug‘ ijodkor asarlarini mutolaa qilish esa zamoni va makoni, irqi, jinsi, ijtimoiy ahvoli, dini va tilidan qat‘i nazar, har bir

odamning fikrini charxlab, aql-tafakkurini o‘stiradi, hayotga qarashlarini teranlashtiradi. Chunki u she‘rlarining har bir misrasida, nasriy asarlarining har bir sahifasida jo‘shqin turmush bag‘ridan olingan real voqelik manzarasini chizib, kishilarni odam olami va olam hodisalarining biron bir siridan, ularning ko‘pchilik sezmagani, e‘tibor qilmagan jumboqlaridan ogohlantiradi hamda ular to‘g‘risida o‘ylantiradi.

Asqad Muxtorning she‘rlari, garchi ular “u qadar silliq va ravon tuyulmasa-da” (Erkin Vohidov), adabiyotshunoslikning eng yuksak mezonlaridan kelib chiqib baholanganida ham janrning eng porloq namunalari bilan bir qatorda tura oladi. Chunki ularning, mashhur “O‘zbekim” qasidasi muallifi ta’kidlaganidek, “o‘ziga xos ohangi va jilosi” bor. Shoirning “Sizga aytar so‘zim” va boshqa to‘plamlaridagi she‘rlari, qayd qilinganidek, shaklining sodda va oddiyligi, aytilayotgan fikr mavjud turmushning bag‘ridan olinganligi, sun‘iy, yasama, chuchmal emasligi – hayotiyliigi, o‘zida teran falsafiy mazmunni mujassamlashtirgani, boshqa shoirlarning she‘rlaridan jiddiy farq etishi bilan diqqatni tortadi. Eng muhimi, ular tafakkur odamining so‘zi sifatida e‘tibor qaratilgan voqelik, holat to‘g‘risida o‘ylantirib qo‘yadi, mushohada-mulohaza yuritish uchun asos beradi. Bir so‘z bilan aytganda, kishini befarq qoldirmaydi. Ular zamonning o‘zgarishlari, inson tabiati murakkabliklari, uning hayot yo‘li kutilmagan g‘ov, to‘siqlarga to‘laligi, taqdir sinovlari kishini doim turfa xil mashaqqat, azoblarga ro‘para qilishi, ulardan o‘tish esa hamisha ko‘p og‘ir kechishi xususida mushohada yuritishga undaydi. “Sizga aytar so‘zim”dagi she‘rlar, shoirning boshqa to‘plamlaridagi she‘rlari ham insonparvarlik g‘oyasiga asoslangan falsafiylikning yaqqol ifodasi bo‘lib ko‘rinadi.

“Sen yetim emassan”, “O‘zbekiston”, “Munojot”ni tinglab...”, “O‘zbekim”ni ovoz chiqarib o‘qish kishiga juda xush yoqadi. Bundan tinglovchilar ham cheksiz zavqlanadi. Lekin “Sizga aytar so‘zim”dagi, shoirning boshqa to‘plamlaridagi she‘rlarini G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Erkin Vohidov yoki Abdulla Oripovning she‘rlari singari ovoz chiqarib, baqirib o‘qib bo‘lmaydi. Shayx Alouddin Munurning quyidagi mulohazalari buning boisini muayyan darajada ochiqlaydi: “She‘r o‘zi nima? Arablar ichki kiyimni “shi‘or” deydi. Bu so‘z “she‘r” so‘zi bilan o‘zakdosh. Badanga, badandagi tuklarga tegib turadigan kiyim “shi‘or” deyiladi. She‘r baqirib o‘qiladigan narsa emas. She‘r ich-ichidan chiqadigan bir sirdir. Men shunday o‘ylayman. Navoiyning baland darajaga ko‘tarilishining sababi shundaki, u zot vujudidan o‘tgan, yuragiga eng yaqin, aytmadan turolmaydigan fikrini, tuyg‘usini nazmga solgan, balki she‘rni o‘zi uchun yozgan, nashr qilish uchun emas. “Shu‘ur” – sezish degani. Olloh taolo shoirga shunday bir ne‘mat berganki, u boshqalar ko‘rolmaydigan, sezmaydigan narsani oniy sur‘atda ko‘ra oladi, ilg‘aydi. Shuning uchun ham u shoir bo‘lib yaralgan” (So‘z ahlidan so‘z. – Toshkent: “Muharrir nashriyoti”, 2025. – 240 b. – 227-bet). Shayx Alouddin Mansur esa ko‘pchilikning biri bo‘lib barcha odamlar qatori yashagan inson emas. U “Umrini “Qur‘on” ma‘rifatiga sarflagan, Ollohning Kitobini ilk bor o‘zbek adabiy tiliga (ma‘nolar tarjimasini) o‘g‘irgan, zamonamizning ulug‘ allomalaridan biri, mufasssir olim”dir (O‘sha manba. 215-bet).

“Ijodi o‘tmishning, bugungi kunning va kelgusi zamonlarning ko‘p murakkab masalalarini qamrab olgan Asqad Muxtor she‘riyatida qaysi mavzu yetakchilik qiladi?” degan savol qo‘yilsa, albatta, adabiyotshunoslar mushkul ahvolda qoladi. Masalan, “Bobur, Furqat adabiy merosida vatan sog‘inchi, hijron mavzusi yetakchilik qiladi” deyilsa, bu fikr haqiqatga har jihatdan muvofiq keladi. “99 miniatyura”, “Quyosh belanchagi” yoki “Sizga aytar so‘zim” to‘plamlaridagi she‘rlarda ham adabiyotda azaldan aks ettirib kelinayotgan shu kabi mavzularga diqqat qaratiladi va ularning hammasi teran mantiqiy mushohadaga asoslangan holda yoritib beriladi. Ushbu she‘rlarda tafakkur kishisi bo‘lgan shoirning hayot voqeligi va tabiat hodisalarini juda sinchkovlik bilan kuzatishi, odamlarning fe‘l-atvori, o‘zaro munosabatlari, zamondoshlarining kayfiyati, orzu-intilishini nozik fahmlashi yaqqol seziladi. “El yurt”, “Tabiat”, “Yashash oson emas”, “Yillarim”, “She‘riyat”

yoki adabiyot ahli ko'p e'tirof qilgan "Yevropada qolgan qabrlar", "Yangam", "Sobirman" bunga yaqqol isbot bo'la oladi. Shoirning boshqa she'rlarida ham fikrlar chuqur mantiq asosida bir-biri bilan mustahkam bog'lanib, kishini mushohada yuritishga undaydigan teran xulosalar chiqariladi. "Yevropada qolgan qabrlar", "Yillarim", "She'riyat"dagi badiiy ifodaning kundalik so'zlashuv tiliga yaqin soddaligi ham dunyoqarashi keng, o'zi bilan o'zi munozara qilib, mushohada yuritishga odatlangan kishilarga xush yoqadi. Chunki shoir odamlarga murojaat qilib, ulardan: "Hisobga olmaymiz hayotimizning // Yo'lda tushib qolgan har bir onini, // Balki yarar edi saqlab qolmoqqa // Kimlarningdir aziz jonini. // Oltin boshqoq bo'lib unarmidi, balki // Bir shoh satr bo'lib tug'ilmidi... // Bunday daqiqalar butun umrning // Balki choragidir, balki yarmidir" deb so'raydi (Muxtor A. Tanlangan asarlar: She'rlar, nasriy asarlar. – Toshkent: "Sharq" 2020. – 736 b. – 29 – 30-betlar). O'z-o'zidan aniqki, barcha odamlar emas, balki faoliyatini taftish qilib, o'ziga tanqidiy qaraydigan tafakkur kishilari shunday o'ylab, shunday yashaydi.

Asqad Muxtor she'riyatining, umuman, ijodining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda vaqtning qadrlash masalasi alohida urg'ulanib, bu bebaho ne'mat inson hayotida benihoya muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Hayotning ana shu mangu, muqaddas haqiqatini anglagan kishilar esa doim nimalardir to'g'risida o'ylab, mushohada qilib yuradi. Fan doktori, professor Temur Muxtorovning: "Dadamni kuzatgan kishi shuni anglar ediki, u har doim kuchli ruhiy kechinmalarga sho'ng'ib yashagan, hayotdan chuqur va salmoqla tuyg'ularni topa olganidan zavq tuygan. Shuning uchun uning ijodini tadqiq qilgan adabiyotshunoslari she'riyatidagi falsafiylikni qayd etishgan" degan so'zlari "Sizga aytar so'zim" to'plami muallifining she'riyatidagi, umuman, ijodidagi ko'pgina xususiyatlar, jumladan, teran mazmunga ega mantiqiy mushohada va undan kelib chiqadigan zalvorli xulosa bevosita uning – tafakkur kishisi ekanligidan, shaxsidan kelib chiqishini tushunib olishga ochqich – kalit bo'la oladi (Asqad Muxtor zamondoshlari xotirasida. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2003. – 200 b. – 184-bet).

Betakror she'riyati, muhtasham nasriy asarlari, turli mavzudagi mazmundor maqolalari, bebaho tarjima asarlari, saxovatga to'la ijtimoiy-ijodiy faoliyati, zahmatkash, zukko muharrirligi, mehri daryo murabbiyligi bilan XX asr o'zbek adabiyoti tarixida o'chmas iz qoldirgan Asqad Muxtor o'zining har bir asarida, u kichkina to'rtlikdir yoki "Chinor", "Davri mening taqdirimda", "Opa-singillar" singari muhtasham romandir, bundan qat'i nazar, zamonaning ilg'or fikrli ziyolisi – tafakkur odami sifatida fikr yuritadi, davr donishmandi bo'lib ko'rinadi, hayotning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy muammolari to'g'risida nima demasin, barcha mulohazalarini aniq dalillar bilan asoslab, isbotlab taqdim etadi. U barcha asarlarida davr har bir kishining tarjimai holiga, u istasin-istamasin, o'z ta'sirini o'tkazadi, degan qarashni ilgari suradi. Ulug' ijodkor she'rlari, roman, qissa, hikoya, drama, maqolalari markaziga davr o'zgarishlari va inson taqdiri masalasini jiddiy qilib qo'yadi. Asqad Muxtor ushbu asarlarida o'zini anglashga, faoliyatini tahlil-taftish qilishga, yashayotgan zamonasini idrok etishga intilayotgan kishilarning o'y-kechinmalarini ehtirosiga to'lib ifodalaydi. U asarlarining ayni o'rinlarida katta qalb egasi – tafakkur odami bo'lib ko'rinadi. O'z-o'zidan aniqki, bunday qalb egalarining fikri, qarashlari aqli sog'lom kishilarning ko'ngliga xush yoqib, ularni ezgu ishlarga oshufta qilib qo'yadi. Asqad Muxtor o'z asarlarida nima demasin, sidqidildan aytadi. Chin dildan aytilgan so'zlar esa ular xoh olqish, xoh qarg'ish bo'lsin, albatta, amalga oshadi. Chunki bunday so'zlar haqiqatning ro'yobga chiqishiga, hodisalarning yangi qirralari ochilishiga xizmat qiladi. Asqad Muxtor she'rlarining umuman, uning qalami bilan bitilgan bitiklarning ahamiyati shundaki, ular kishiga tafakkur qilishi, hayotning qaysidir hodisalari, muammolari to'g'risida mushohada yuritishi uchun zarur ozuqani beradi. Ijodkorning she'rlari, umuman, barcha asarlari, janridan, yozilgan davridan qat'i nazar, o'quvchilarining aql-idrokini o'tkirlashtirib, fikrlashga teranlik baxsh etadi. Ularda bitta qarash – kishilar boshqalarning qarshiligi tufayligina emas, avvalo o'zining sustkashligi, harakatsizligi, loqaydligi, beparvoligi

tufayli, boqimandalik kayfiyatiga berilib yashashi sababli orzu-istaklari yo‘liga to‘siq qo‘yadi va maqsadiga erisholmaydi. Dunyodagi urushlar ham, oiladagi mojarolar ham, boshqa illatlar ham kishilarning fe‘l-atvori, o‘zaro muomala-munosabati, vazifasini qanaqa bajarayotgani, burchini qanday ado etayotganiga bevosita bog‘liqdir, degan fikr ilgari suriladi. Bir so‘z bilan aytganda, Asqad Muxtorning she‘riy to‘plamlarida ham, boshqa asarlarida ham ma‘naviy komillikka intilayotgan ezgu niyatli insonning – tafakkur odamining bezovta qalbi parvozi aks etadi.

